

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ
Олена РЯБІНІНА

17 червня 2019 року.

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ РОБОТИ

ТЕМА № 3: «ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ РОБОТИ».

План лекції

- 3.1. Хрещення Русі та його вплив на розвиток благодійності.
- 3.2. Становлення й розвиток системи громадського піклування.
- 3.3. Соціально-гуманітарна робота в період після війни та в радянський період.
- 3.4. Основні теорії та моделі соціально-гуманітарної роботи.

Час проведення: 2 учбові години

Харків 2019

Література

1. Антологія соціальної роботи: в 3-х т. - М., 1994.
2. Левцун О.Н. Соціологія: соціально-гуманітарна робота // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2001. - № 1.
3. Мигович І.І. Соціально-гуманітарна робота: вступ до спеціальності. - Ужгород, 1997.
4. Навчання соціальній роботі: наступність і інновації. - М., 1996.
5. Основи соціальної роботи: Підручник / Отв. Ред. П.Д. Павленок. - 2-е изд., испр. і доп. - М.: ИНФРА-М, 2002. - 395 с.
6. Павленок П.Д. Введення в професію «Соціально-гуманітарна робота»: Курс лекцій. - М.: ИНФРА-М, 1998. - 174 с.
7. Смирнов В.М. Соціально-гуманітарна робота. - М., 2001.

Основні поняття: добродійність, благочинність, суспільний догляд, жебрацтво, суспільне піклування.

3.1 Хрещення Русі і його вплив на розвиток добродійності.

Витоки соціально-гуманітарної роботи варто шукати ще в стародавності. Уже тоді, як відзначали історики, слов'янські народи відрізнялися гуманним відношенням до одноплемінників і навіть до колишніх ворогів. Офіційним же початком є договір 911 року князя Олега із греками, що містив у собі моменти, названі зараз соціально-гуманітарною роботою. Саме цей договір, найбільш ранній з політичних документів, що дійшли до нас на Русі, був першим офіційним свідченням турботи держави про тих своїх громадян, які в цієї турботи потребують.

Поштовхом для розвитку добродійності на Русі стало прийняття християнства. Із прийняттям в 988 році християнства стала активніше розвиватися традиція особистої добродійності російських князів, що носила вже релігійний характер.

Великий князь київський Володимир Великий уставом 996 року офіційно поклав зобов'язання на духівництво займатися суспільним піклуванням, виділивши десятину від прибутків на утримання монастирів, церков, богаділень і лікарень.

Майже відразу після хрещення князь Володимир зайнявся богоугодними справами: будував церкви, які стали не тільки фундаментом віри, але й основою наукового знання, книжкової справи; засновував школи й училища, що стали першим щаблем народної вітчизняної освіти.

Починання Володимира продовжив його син Ярослав Мудрий, що заснував училище на 300 чоловік. Це училище було першим сучасним навчальним закладом на українських землях.

Однак найбільше Ярослав прославився складанням першого письмового зводу законів – «Руської Правди». «Руська Правда» складається з 37 глав і, крім статей карного характеру, має статті соціально-гуманітарної спрямованості, що було нехарактерно для молодих держав Європи.

«Руська Правда» була першим слов'янським законом, що включає в себе основи соціально-гуманітарної програми. Про важливість для Ярослава соціально-гуманітарної теми свідчить той факт, що з 37 статей цього закону 8 цілком присвячені проблемам дитячої захищеності. Ця перша спроба складання зводу законів так чи інакше визначила всю подальшу законотворчість на Русі. Наступні зводи законів багато в чому будувалися за образом «Руської Правди», так що в вітчизняній юридичній практиці із самого початку міцно затверджувалися основи соціально-гуманітарної політики.

Онук Ярослава Мудрого, правнук Володимира Святого, Володимир Мономах створив перше у своєму роді моральне повчання, звернене до молодшого покоління. Воно наповнено щирістю й християнським людинолюбством: «Діти мої! Хвалите Бога! Любите також людство. Не пост, не самота, не чернецтво врятує вас, але благодіяння. Не забувайте бідних, годуйте їх і мислите, що всяке надбання є боже й доручене вам тільки на час... Будьте

батьками сиріт; удовицю доглядайте самі; не давайте сильним губити слабких. Не вбивайте ні правого, ні винуватого: життя й душа християнина священні».

Отже, перші століття християнства на Русі були відзначені щиросердечною простотою правителів, які свято вірили й дотримували євангельських заповідей. Для них християнська гуманність, віра в силу добра, переконаність у важливості людинолюбства не були відверненими нормами, а, навпаки, були непорушними істинами, не виконувати які вони вважали для себе неможливим.

3.2 Становлення й розвиток системи суспільного піклування.

Протягом століть осередком соціально-гуманітарної допомоги були церкви й монастирі. Під їхнім керівництвом люди вчилися розуміти й виконувати заповідь про любов до ближнього.

У основі всіх моралей того часу лежала ідея милостині; потреба в подвигу жалю виховувалася всіма відомими тоді засобами духовно-моральної педагогіки. Любити ближнього – це насамперед нагодувати голодного, напоїти прагнучого, відвідати ув'язненого в темниці. Людинолюбство на ділі значило нужденнолюб'я. Добродійність була не стільки допоміжним засобом суспільного благоустрою, скільки необхідною умовою особистого морального здоров'я: вона більше була потрібна самому «нужденнолюбцю» ніж жебракові. Цілюща сила милостині полягала в тому, щоб, дивлячись на сльози й страждання, самому постраждати з ним, пережити те почуття, що називається людинолюбством.

Жебракування на Русі вважалося не економічним тягарем для народу, не виразкою громадського порядку, а інститутом доброзвичайності, що діє при церкві. Чи варто дивуватися тому, що при подібному погляді на жебракування навколо церков і монастирів утворилися згодом цілі слобідки, де жили люди, основним джерелом існування яких стала милостиня. Люди часом починали злидарювати не тому, що зненацька впадали в нестаток, а тому, що це було вигідніше, ніж чесною працею заробляти свій хліб.

В 19 столітті законодавство ділило жебраків на чотири категорії. Тут були:

- ті, які не можуть своєю працею добути їжу;
- ті, хто по сирітству й тимчасовим хворобам упав у нестаток, але може працювати;
- ті, які можуть трудитися, але злидарюють по ліношам і дурній поведінці;
- ті, хто по випадкових обставинах упав у крайню нужду.

Боротьба із професійним жебракуванням могла піти тільки в благо суспільства. Мабуть, першим російським самодержцем, що вирішив викорінити жебрацтво насильницькими методами, був Петро I.

За наказом 1712 року всіх «ледачих прошаків» не перебираючи били прилюдно на площах, таврували й засилали на каторжні роботи. «Амністії» не покладалося нікому – ні старим, ні хворим, ні божевільним.

Указ 1712 року «Про заборону жебракування» не переглядався спадкоємцями Петра I протягом тридцяти семи років. Лише двічі Сенат зробив виключення. У перший раз послужив тому страшний голод 1734 року (коли було вирішено жебраків з Москви не висилати до початку в селах «рабочей пори» і до першого травня не брати з них за утримання на фабриках, мануфактурах і у всяких роботах). Другий раз – окремий випадок: осліплого київському громадянинуві дозволили збирати милостиню для сплати боргу в 200 рублів, «щоб не піти з торбами із сім'єю».

Природно, діяльність Петра I полягала не тільки в боротьбі з жебрацтвом. Перший російський імператор майже підійшов до створення системи суспільного піклування: будувалися лікарні, богадільні, сирітські будинки, будинки для піклування незаконнонароджених дітей, будинку гамівних і будинків прядильних для людей «гулящих і їм подібних». Видані були правила, щоб міста, товариства, поміщики й всі місця й особи, що керують казенними будинками, вотчинами, піклувалися про прогодування й піклування злидених і вбогих їхніх відомств, не допускаючи їх для прохання милостині. Спостерігати за цим повинна була поліція.

Деякою предтечею пенсійного законодавства є укази про піклування «не мають чим жити» молодших офіцерів і солдатів (1722 року). Передбачалося, що вони повинні були йти жити в монастирі або богадільні, де офіцерам навіть покладалася платня. До епохи царювання Катерини II відноситься становлення системи суспільного піклування. Так, указ 1775 року пропонував у кожній губернії влаштовувати й утримувати народні школи, сирітські будинки, лікарні, аптеки, богадільні, будинки для невиліковно хворих, для психічно хворих, «работні й гамівні» будинки.

Не можна сказати, що ця система була досконала. Але спроби держави охопити всі верстви населення, що потребують соціально-гуманітарного захисту були наявними. Незабаром же з'ясувалося, що в країні повно калік (що було пов'язане з війнами) і казенних коштів на їх утримання не вистачає. У російському уряді зріла думка про те, щоб піклування про жебраків і калік зробити суспільним, а не тільки державним, і що немає нічого соромного в залученні милосердних людей до посильної допомоги в рішенні даної проблеми. З великим небажанням Катерина погодилася із цією ідеєю, а старанне чиновництво «довело її до кондиції», у результаті чого піклування перетворилося для громадськості в добровільно-обов'язкове піклування, але під доглядом державних органів.

Повне втілення ця ідея одержала при Олександрі I, коли переконалися, що піклування для уряду – ноша надмірна й без громадськості не обійтись. Для того щоб привернути увагу пожертувачів, самій справі піклування був доданий статус національно значущого діяння. Не випадково до справи піклування були підключені члени імператорської сім'ї в ранзі найвищих заступників. При цьому враховані були й побажання пожертувачів, які зводилися до того, щоб будь-яка допомога з їх боку була індивідуалізована, тобто кошти пожертувачів не перераховувалися на статтю держбюджету, а направлялися на реалізацію заявленої ними ідеї й були іменними (ми зараз назвали б це «адресною допомогою»).

До кінця XIX століття налічувалося 15 тисяч благодійних установ, причому їх умовно можна було розділити на дві групи: установи, що переслідують тільки благодійні цілі, відомства, що не мають спеціального благодійного призначення. Ця система, що опиралася на законодавство, звичайно, не була позбавлена недоліків. Головними з них були: неясність визначення тих категорій людей, які мають право на суспільне піклування; питання про те, з яких засобів повинні покриватися витрати по суспільному піклуванню; ступінь споріднення людей, зобов'язаних утримувати своїх родичів, що потрапили в лихо.

Для рішення цих і цілого ряду інших питань наприкінці минулого століття була утворена Комісія для перегляду чинного законодавства про піклування. Але війни, а потім і революції перешкодили побачити результати діяльності цієї комісії.

3.3 Соціально-гуманітарна робота в післявоєнний і радянський періоди.

У перші післявоєнні роки діяльність Радянського уряду, крім відновлення господарства, була спрямована також на підвищення добробуту трудящих.

Поки ще було відсутнє поняття «соціальне забезпечення», але були зроблені перші кроки до нього.

В 1918 році по особистому наказу В.І. Леніна всім центральним і місцевим органам управління була поставлена завдання по виділенню питань соціально-гуманітарної допомоги й підтримки трудящих в окрему систему управління. «Надати енергійну підтримку всіх і всяких починань, спрямованих до поліпшення справи постачання населення продовольством і промисловими товарами, соціального страхування й соціального забезпечення, житлового будівництва, охорони здоров'я, курортного обслуговування трудящих».

В умовах НЕПу соціально-гуманітарне забезпечення трудящих здобувало все нові напрямки. Так, широке застосування знаходила система соціального страхування. У рік утворення СРСР (1922) змінилося саме поняття «соціальне забезпечення». Тепер воно звучало так – «державна система матеріального

забезпечення й обслуговування всіх громадян СРСР у старості, хворобі, при повній або частковій втраті працездатності, а також багатодітних сімей. Здійснюється за рахунок державних і суспільних засобів».

Особлива увага стала приділятися пенсійному забезпеченню й посібникам. Було створено кілька пенсійних страхових фондів (не державних). Під особистим наглядом Леніна, а потім міністра охорони здоров'я була налагоджена система організації раціонального відпочинку трудящих (відкриті перші санаторії, профілакторії й будинки відпочинку). В 1922 році було видано указ про захист робітників на особливо шкідливих виробництвах і їхній реабілітації у випадку одержання каліцтва або інвалідності внаслідок цього.

До 1929 року Радянська влада в законодавчому порядку затвердила повне соціальне забезпечення всіх трудящих, всіх видів втрати працездатності й уперше у світі – від безробіття, за рахунок держави. Все це, а також безкоштовна медицина й освіта приводило в здивування іноземців. Соціальне забезпечення населення на такому високому рівні існувало тільки в нашій країні. Природно, що рішення соціально-гуманітарних питань залежить від економіки держави. Тому в нашій країні соціально-гуманітарні завдання традиційно включалися в економічну політику. І тільки з кінця 1960-х років соціально-гуманітарна політика виділяється в особливий напрямок діяльності партії.

У СРСР сформувалася модель соціально-гуманітарного захисту, з фінансуванням головним чином з держбюджету (95% асигнувань) із центральною системою розподілу фондів соціально-гуманітарного забезпечення. Соціалізм, здійснюючи свої програмні установки на неухильний ріст народного добробуту, створював необхідні умови розвитку загальної й доступної системи соціально-гуманітарного забезпечення. Право громадян на матеріальне забезпечення в старості, у випадку хвороби, повної або часткової втрати працездатності, а також втрати годувальника було закріплено в Конституції СРСР. Звичайно, не завжди в практичному здійсненні соціальних програм справа відбувалася благополучно. Однак по мірі росту економічних

можливостей створювалися усе більше сприятливі умови для рішення соціальних проблем.

3.4 Основні теорії й моделі соціальної роботи.

У цей час цілком визначено три домінуючих за ступенем впливу на теорію соціальної роботи наукові дисципліни: соціологія, психологія й педагогіка. Відповідно, це визначає різні теоретичні підходи до соціально-гуманітарної роботи, які розділяються на психолого-орієнтовані, соціолого-орієнтовані й на комплексно-орієнтовані теорії.

Основу психолого-орієнтованого підходу становить пізнання закономірностей психологічного розвитку людини в суспільстві.

1) Однією з моделей психолого-орієнтованого підходу є фрейдистська модель. Згідно З. Фрейдові, особливості пізнання людини пов'язані з визнанням величезної ролі минулого досвіду індивіда, що йде коріннями в дитинство і юність, вплив якого звичайно не цілком усвідомлюється людьми. Об'єктом пізнання в цьому випадку для працівника соціально-гуманітарної сфери є клієнт, що має проблеми. Вивчення впливу минулого досвіду людини на його сучасний стан, протиріччя цього досвіду реаліям сьогодення нерідко дозволяють добитися успіхів.

2) Ще однією моделлю психолого-орієнтованого підходу до соціально-гуманітарної роботи є біхевіористська модель. Основною ідеєю тут є твердження про те, що поведіння людини визначається впливом навколишнього середовища, що контролює його за допомогою різного роду стимулів.

3) За останні три десятиліття на Заході сформувалася як відносно самостійна галузь гуманістична модель теорії соціально-гуманітарної роботи.

Даний напрямок у теорії соціально-гуманітарної роботи сформувалася під впливом А. Маслоу, А. Камю, Ж.-П. Сартра, що розвили гуманістичну психологію.

Основні положення гуманістичних моделей соціально-гуманітарної роботи виходять із розуміння людини як цілісної особистості, що перебуває в постійній взаємодії зі своїм оточенням. Ця цілісність забезпечується вірою в людину як вищу цінність, вищу істоту, здатне сприймати й конструювати мир, приймати рішення й формувати свої життєві стратегії, самостійно думати й діяти.

Соціолого-орієнтовані підходи зводяться до пізнання закономірностей соціального розвитку й структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів. Однією з моделей соціолого-орієнтованого підходу є позитивістська модель (О. Конт, Г. Спенсер). У рамках даної моделі соціальної філософії позитивізм намагався протиставити методи спостереження, порівняльний аналіз, історико-соціологічний метод аналізу суспільних процесів, математичні методи. Тут істотне значення надається рішенню конкретних завдань соціальної допомоги.

Помітний вплив на розвиток теорії соціально-гуманітарної роботи зробив функціоналізм. У цьому зв'язку соціально-гуманітарна робота розглядається:

По-перше, як частина більш широкої соціальної системи, де вона виконує свою роль, ряд функцій, які забезпечують цілісність і життєстійкість суспільства. По-друге, сама соціально-гуманітарна робота представляється як система діяльності ряду установ, сукупність дій, ідей, суспільних зв'язків і відносин, соціальний інститут, що має не тільки різноманітні зв'язки із суспільством, але й свою внутрішню відносно самостійну логіку розвитку. По-третє, діяльність соціально-гуманітарного працівника представляється у вигляді сукупності функцій, взаємозалежних ролей, як система, що має характерну внутрішню структуру. По-четверте, клієнт, що бідує в допомозі, також розглядається функціонально, як істота, що задовольняє свої потреби.

3) Серйозний вплив на теорію соціально-гуманітарної роботи в 20 столітті зробила марксистська модель. Вона орієнтована на вивчення умов колективного буття людей, колективістських орієнтації особистості. Сутність особистості тут бачиться в концентрованому відбитті сукупності суспільних

відносин. Марксистські моделі теорії соціально-гуманітарної роботи представляють людину як об'єкт вивчення й надання соціальної і гуманітарної допомоги з обліком його соціального стану, приналежності до тієї або іншої соціально-класової групи. На цій основі переважно й формується соціально-гуманітарна допомога населенню.

4) Ще один варіант розгляду людини – віталістська модель. Вона спирається на концепцію життєвих сил людини. Віталістсько-орієнтовані моделі теорії соціально-гуманітарної роботи враховують характер взаємодії життєвих сил і життєвого простору буття людини. При цьому життєві сили людини характеризуються як єдність індивідуальної й соціальної природи людини. У даному підході діяльність соціально-гуманітарного працівника має на увазі не тільки безпосередньо підтримку, реабілітацію життєвих сил людини, але й «благоустрій» життєвого простору його буття.

5) Нарешті, важливо враховувати й культурологічну модель, що виникла завдяки соціологічній теорії П. Сорокіна. Соціально-гуманітарна дійсність і життя людини, розглядаються в цьому зв'язку у світі надіндивідуальної реальності, що не зводиться до матеріальної реальності й наділена системою значень. Вона характеризується проявом інтелекту, почуттів, надраціональної інтуїції, що вимагає відповідних методів пізнання. Важливо й те, що людина розглядається тут як невід'ємна частина того культурного середовища, соціокультурної традиції, що обумовлює його розвиток і характерні для нього проблеми. Регіональний, національно-культурний контекст життя людини отримує тут досить істотне значення.

Комплексно-орієнтовані підходи до теорії соціальної роботи мають на увазі цілісне бачення соціальних проблем людини. Широке поширення отримує рольова модель, засновником якої вважається Якоб Леви Морено. У її розвитку важливу роль зіграли як соціологія, так і психологія. Подання про особистісні ролі, використовуване в рольовій моделі соціально-гуманітарної роботи, припускає, що люди будують своє поведіння відповідно до моделей, схем, відтвореними індивідуально-особистісною свідомістю.

2) Інший різновид моделей цього підходу – соціально-педагогічна модель. Її основу становить положення про те, що виховання – частина процесу соціального становлення людини, цілеспрямований вплив на індивіда з боку суб'єктів виховної діяльності.

3) Наступна модель комплексно-комплексно-орієнтованих теорій – когнітивна модель, відповідно до якої одним із принципів організації соціальної роботи є необхідність доступності соціальних послуг всім нужденим в них.

Запитання для самоконтролю.

1. Які головні моделі та теорії соціально-гуманітарної роботи?
2. В які часи розпочався державний контроль за системою соціального піклування?
3. Які головні характеристики соціально-гуманітарної роботи в колишньому СРСР?